

Дослідження кореляційного взаємозв'язку копінг-стратегій, механізмів психологічного захисту та індивідуально-психологічних особливостей фахівців податкової служби

Стаття присвячена вивченню кореляційних зв'язків між копінг-стратегіями, механізмами психологічного захисту та індивідуально-психологічними особливостями курсантів і офіцерів податкової служби України.

Ключові слова: механізми психологічного захисту, копінг-стратегії.

Стаття посвящена изучению корреляционных связей между копинг-стратегиями, механизмами психологической защиты и индивидуально-психологическими особенностями курсантов и офицеров налоговой службы Украины.

Ключевые слова: механизмы психологической защиты, копинг-стратегии.

Постановка проблеми. Поняття “механізми психологічного захисту” і “копінг-механізми” (копінг-поведінка) розглядаються вченими як найважливіші форми адаптаційних процесів і реагування індивіда на стресові ситуації, які доповнюють один одного. Копінг-механізми деякі спеціалісти визначають як усвідомлені варіанти несвідомих захистів або усвідомлені поведінкові та інтрапсихічні зусилля щодо розв'язання зовнішньо-внутрішніх конфліктів [3; 4]. В інших випадках механізми копінгу вважаються родовим поняттям у відношенні до механізмів захисту і включають у себе як несвідомі, так і свідомі техніки. Лазарус Р. розглядав захисні механізми як пасивні стратегії, призначені для зниження емоційної напруги раніше, ніж зміниться ситуація, що є самим загальноприйнятим підходом до захисних механізмів серед дослідників і клініцистів [3]. Послаблення психічного дискомфорту здійснюється у рамках неусвідомленої діяльності психіки за допомогою механізмів психологічного захисту. Копінг-поведінка являє собою стратегії дій особистості, спрямовані на усунення ситуації психологічної загрози.

Виокремлення в окремих параметр копінг-стратегій є недостатнім при дослідженні процесу подолання складних життєвих ситуацій, оскільки великий вплив на успішність адаптації людини до стресу може здійснювати не лише обрана нею копінг-стратегія, але і те, які захисні механізми та особистісні характеристики беруть участь у виборі копінг-механізмів.

Метою нашої статті є виявлення кореляційних зв'язків між копінг-стратегіями, механізмами психологічного захисту (МПЗ) та індивідуально-психологічними особливостями курсантів та офіцерів підрозділів податкової міліції.

Нами був проведений кореляційний аналіз (за допомогою рангового коефіцієнта Пірсона) даних, отриманих за допомогою опитувальника Life Style Index (LSI) Келерман-Плутчик для визначення психологічного захисту та особистісними опитувальниками Амірхана, Спілбергера-Ханіна, Зімета, рівня суб'єктивного контролю Роттера та Меграбіана. Отримані статистично значущі зв'язки між копінг-стратегіями, механізмами психологічного захисту та індивідуально-психологічними особливостями курсантів та офіцерів податкової служби представлені у таблицях 1 та 2.

Таблиця 1

Взаємозв'язок копінг-стратегій, механізмів психологічного захисту та індивідуально-психологічних особливостей курсантів факультету податкової міліції

	Розв'язання проблем	Пошук соц. підтримки	Уникання
Заперечення	0,28**		
Регресія		0,27***	0,42*
Компенсація		0,28*	0,34**
Інтелектуалізація	0,30**	-	-
Заміщення	-	-	0,32**
Реактивне утворення	-0,30**	-	-
Ступінь напруженості захисту			0,34***
Особистісна тривожність	0,44**		
Інтернальність у сфері досягнень	0,31**		
Інтернальність у сфері невдач			-0,32**
Емпатія		0,28**	
Сенситивність до відчуження			0,34*
Потреба в афіліації		0,31**	
Підтримка друзів		0,41*	
Підтримка значущих інших		0,29*	

*P<0.05; **P<0.01; ***P<0.001

Як видно з таблиці 1, у курсантів стратегія “розв’язання проблем” позитивно корелює із “запереченням” ($r=0,28$, при $p<0,01$), “інтелектуалізацією” ($r=0,30$, при $p<0,01$).

Варто зазначити, що в нових ситуаціях, за умови яких існуюча відповідь не є такою, що підходить, а вимоги є непосильними для особистості, копінг-процес може приймати форму захисту. Поєднання окремих видів захисних механізмів із стратегіями розв’язання проблем у деяких випадках є вимушеним, а також певною мірою свідчить про недостатню розвиненість копінг-ресурсів. Помірне використання захисних механізмів може бути самою доцільною стратегією розв’язання певних ситуацій. Винятком є ригідність, використання одного або двох захисних механізмів за умови великого різноманіття проблемних ситуацій.

Наприклад, заперечення дійсності вважається, як правило, дезадаптивним, патологічним, примітивним механізмом, оскільки контакт з дійсністю визнається необхідною умовою для успішного розв’язання проблеми [2]. Проте в деяких випадках, як показують дослідження, може бути ефективною копінг-поведінка. У цьому випадку важливим є зняття психологічного захисту при пом’якшенні обставин, а також переключення на конструктивні копінг-стратегії. Одні і ті самі механізми психологічного захисту у різних людей в різних ситуаціях можуть виконувати різну роль у залежності від психічного статусу суб’єкта на даний момент [1].

Згідно Thomaе Н., проблеми розв’язуються за допомогою особливих форм стратегій подолання труднощів, які були ним названі техніками існування (досягнення, пристосування, захисти, уникання, експресії, агресії). До них належать засоби і методи, які використовуються особистістю для досягнення бажаного стану. При цьому йдеться не лише про когнітивні процеси, але і про несвідомі механізми, тобто про все те, що виявилось придатним і може бути використаним потім як відносно стабільна стратегія розв’язання проблем. Проте йдеться не про патологічну техніку існування, а про стратегію, яка повною мірою відповідає існуючій психологічній нормі [5].

На високому рівні значущості у групі курсантів отриманий негативний кореляційний зв’язок механізму психологічного захисту “інтелектуалізація” і “особистісна тривожність” ($r=-0,41$, при $p<0,001$). Низька тривожність, організованість сприяють логічному ставленню до труднощів, які виникають, аналізу і пошуку шляхів їх розв’язання з почуттям суб’єктивного контролю над ними.

Виявлена негативна кореляція у даній групі обстежуваного контингенту копінг-стратегії “розв’язання проблем” з МПЗ

“реактивне утворення” ($r = -0,30$ при $p < 0,01$), яке позитивно корелює з “особистісною тривожністю” ($r = 0,28$, при $p < 0,01$), “сензитивністю до відчуження” ($r = 0,27$, при $p < 0,001$) і “емпатією” ($r = 0,26$, при $p < 0,01$).

Копінг-стратегія “розв’язання проблем” також на високому рівні значущості корелює з “особистісною тривожністю” ($r = 0,44$, при $p < 0,01$). На основі отриманих даних можна припустити, що прийняття відповідальності за труднощі, які виникають і за шляхи їх розв’язання спроможно провокувати тривожність, емоційну нестійкість. І, навпаки, люди невірноважені, емоційно збудливі, імпульсивні часто вдаються до даної стратегії, усвідомлюючи свою роль та беруть відповідальність за те, що вони несвідомо можуть провокувати конфліктні ситуації.

Копінг-стратегія “розв’язання проблем” у курсантів позитивно корелює з інтернальністю у сфері досягнень ($r = 0,31$, при $p < 0,01$), яка у свою чергу негативно корелює з особистісною тривожністю ($r = -0,24$, при $p < 0,01$). Це свідчить про те, що успіхи чи невдачі у розв’язанні проблемних ситуацій курсанти оцінювали як такі, що повністю залежали від власних зусиль. Здійснюючи пошук можливих варіантів розв’язання проблем, вони здебільшого розраховували на власні зусилля, а не на допомогу інших. Невпевненість у своїй спроможності подолати стресову ситуацію спричиняла у представників обстежуваної групи підвищений рівень тривожності та емоційної нестабільності (табл. 1).

Стратегія “пошук соціальної підтримки” у групі курсантів позитивно корелює з певними видами захисних механізмів, а саме: “компенсацією” ($r = 0,28$, $p < 0,05$) і “регресією” ($r = 0,27$, $p < 0,001$). Якщо враховувати тимчасову відірваність від батьків у зв’язку із навчання в університеті, то роль цих захисних механізмів пов’язана із бажанням компенсувати тимчасову відсутність підтримки з боку сім’ї.

Копінг-стратегія “пошук соціальної підтримки” у курсантів також значимо корелює з комунікативними копінг-ресурсами: “емпатією” ($r = 0,28$, при $p < 0,01$), “потребою в афіліації” ($r = 0,31$, при $p < 0,01$), а також з сприйняттям соціальної підтримки з боку друзів ($r = 0,41$, $p < 0,05$) та значущих інших ($r = 0,29$, $p < 0,05$), що і свідчить про більшу орієнтацію на особисті взаємозв’язки із значущими особами. У цьому віці особливої важливості набуває емоційна підтримка, джерелом якої стає не лише сім’я, а також значущі інші та друзі (табл. 1).

Кореляційний зв’язок копінг-стратегії “уникання” з “компенсацією” ($r = 0,34$, при $p < 0,01$), “заміщенням” ($r = 0,32$, при $p < 0,01$), “регресією” ($r = 0,42$, при $p < 0,05$), а також ступенем напруженості

захисту ($r=0,34$, при $p<0,001$) свідчить про те, що при даних формах захисних механізмів у курсантів відсутня конструктивна активність щодо подолання фруструючих ситуацій, спостерігається втеча від неї і це призводить до почуття безнадійності і не сприяє адаптації до стресу. МПЗ “компенсація”, у свою чергу, корелює з “потребою в афіліації” ($r=0,28$, при $p<0,01$). Це може вказувати на те, що особи з потребою належності до групи, застосовують МПЗ “компенсація” як втечу від втрати самоповаги, почуття неповноцінності, депресії.

Копінг-стратегія “уникання” також позитивно корелює з “сенситивністю до відчуження” ($r=0,34$, при $p<0,05$). Підвищена сенситивність до відчуження сприяє зниженню самооцінки, блокує афіліативну потребу і чинить перешкоди адаптації у соціальному середовищі.

Відмічається позитивна кореляція “регресії” з “емпатією” ($r=0,32$, при $p<0,05$). Особи, які використовують МПЗ “регресію”, не переносять самотності, у них виражена потреба у стимулюванні, контролі, підбадьорюванні, пошуку нових вражень. Вони легко встановлюють поверхові контакти, імпульсивні. Слабкість емоційно-вольового контролю дозволяє їм мимовільно співпереживати і вгадувати емоційні стани інших людей за механізмом емоційного зараження.

Виявлений негативний кореляційний зв’язок інтернальності у сфері невдач та копінг-стратегією “уникання” ($r=-0,32$, при $p<0,01$) свідчить про те, що схильність звинувачувати у невдачах та неприємностях самих себе перешкоджає униканню курсантами складних життєвих ситуацій (табл. 1).

У таблиці 2 показані кореляційні зв’язки між копінг-стратегіями, механізмами психологічного захисту та індивідуально-психологічними особливостями офіцерів податкової міліції.

З копінг-стратегією “розв’язання проблем” у групі офіцерів значимо корелює механізм психологічного захисту “проекція” ($r=0,32$, при $p<0,01$). Висока критичність до себе і оточуючих, характерна для МПЗ “проекція”, сприяє прийняттю офіцерами-податківцями відповідальності за розв’язання психотравмуючих ситуацій. У свою чергу “проекція” корелює з “сенситивністю до відчуження” ($r=0,28$, при $p<0,01$). Це може свідчити про те, що проекція формується в онтогенезі для стримування почуття неприйняття себе і оточуючих як результату емоційного відчуження з їх боку.

Проекція також позитивно корелює з особистісною тривожністю ($r=0,28$, при $p<0,01$). Особи, фіксовані на власних переживаннях, тривожні, ті, що відчувають страх бути незрозумілими, відчуженими суспільством, що у свою чергу призводить до труднощів встановлення контакту з людьми, використовують як захисний механізм “проекцію” і визнають свою роль у виникненні проблеми.

Таблиця 2

Взаємозв'язок копінг-стратегій, механізмів психологічного захисту та індивідуально-психологічних особливостей офіцерів підрозділів податкової міліції

	Розв'язання проблем	Пошук соц. підтримки	Уникання
Проекція	0,32**		
Інтелектуалізація	0,35**		
Регресія	- 0,33**		0,42**
Загальна інтернальність	0,30**		
Інтернальність у сфері досягнень	0,31*		
Компенсація		0,30**	0,32*
Заперечення		0,21**	
Емпатія		0,32**	
Потреба в афіліації		0,38*	
Сензитивність до відчуження			0,26**
Реактивне утворення			- 0,29*
Ступінь напруженості захисту			0,36**
Особистісна тривожність			0,34**
Інтернальність у сфері невдач			- 0,31*
Інтернальність у сфері виробничих відносин			- 0,30**

* $P < 0.05$; ** $P < 0.01$; *** $P < 0.001$

Кореляційний аналіз копінг-стратегії “розв'язання проблем” і захисних механізмів виявив позитивний зв'язок з “інтелектуалізацією” ($r=0,35$, при $p < 0,01$). МПЗ “інтелектуалізація” негативно корелює з “емпатією” ($r=-0,31$, при $p < 0,01$) і особистісною тривожністю ($r=-0,29$, при $p < 0,01$). Отже, розвинена емпатія, спрямованість на оточуючу дійсність, комунікабельність, висока тривожність не сприяють раціоналізації. Емоційна ж стабільність, врівноваженість, спроможність контролювати свої емоції, висока організованість, дисциплінованість сприяють інтелектуалізації, за якої використовується переважно “розумовий” спосіб подолання конфліктних ситуацій без переживань. “Інтелектуалізація”, у свою чергу, сприяє плануванню розв'язання проблеми, що можна розглядати як найбільш конструктивний спосіб подолання стресових ситуацій.

Негативна кореляція копінг-стратегії “розв'язання проблем” з “регресією” ($r=-0,33$, при $p < 0,01$) ще раз підтверджує, що висока тривожність, емоційність, чутливість, відсутність організованості і впорядкованості у діях, емоційна нестабільність, слабкість волевого

контролю знижують активність конструктивного фокусування на проблемі та її розв'язанні.

Був помічений позитивний кореляційний зв'язок копінг-стратегії “розв'язання проблем” із загальною інтернальністю ($r=0,30$, при $p<0,01$) та інтернальністю у сфері досягнень ($r=0,31$, при $p<0,05$). Цей факт свідчить про те, що рівень суб'єктивного контролю над стресовими ситуаціями обумовлює успішність їх розв'язання, що, на думку офіцерів, повною мірою є результатом власних дій та зусиль. Вони вважали, що можуть ними управляти, і, таким чином, відчувають свою відповідальність за результати копінг-зусиль.

Негативний кореляційний зв'язок особистісної тривожності та інтернальності у сфері виробничих відносин в офіцерів ($r=-0,31$, при $p<0,01$) свідчить про те, що суб'єктивна оцінка професійної некомпетентності, невпевненість у власних силах в процесі розв'язання конфліктних ситуацій на роботі провокує появу стану тривоги (табл.2).

Копінг-стратегія “пошук соціальної підтримки” в офіцерів має значущі кореляції з МПЗ “компенсація” ($r=0,30$, при $p<0,01$). Соціальна підтримка – складне психологічне явище і за умови невпевненості у тому, що потреба у підтримці буде задоволена, людина може вдаватися захисних механізмів. Звернення до компенсації дозволяє перебудувати інформацію, яка надходить і знайти підходячу заміну реального або уявного недоліку.

Значущі кореляції копінг-стратегії “пошук соціальної підтримки” у даної обстежуваної групи були також помічені і з захисним механізмом “заперечення” ($r=0,21$, при $p<0,01$). З одного боку, заперечення являє собою достатньо примітивний вид захисту, а з іншого боку, заперечення, як і інтелектуалізація, притаманне відносно адаптованим людям. Варто зазначити, яку роль може відігравати заперечення у цьому випадку, – воно викривляє сприйняття соціальної підтримки і не дозволяє правильно оцінити отримувану підтримку з боку соціальної мережі.

Копінг-стратегія “пошук соціальної підтримки” в офіцерів, як і у курсантів, значимо корелює з копінг-ресурсами: “емпатією” ($r=0,32$, при $p<0,01$) і “потребою в афіліації” ($r=0,38$, $p<0,05$). На підставі цих зв'язків можна припустити, що потреба спілкуватися, бути серед людей і вміння співпереживати сприяють тому, що представники обстежуваних контингентів у стресовій ситуації значною мірою сподіваються на допомогу і підтримку з боку інших (табл.2).

Відносно копінг-стратегії “унікання” можна сказати, що вона позитивно корелює з такими захисними механізмами, як “регресія”

($r=0,42$, при $p<0,01$), “компенсація” ($r=0,32$, при $p<0,05$) і “сензитивність до відчуження” ($r=0,26$, при $p<0,01$), а негативно – з “реактивним утворенням” ($r=-0,29$, при $p < 0,05$). Це вказує на пасивну функцію, яку багато захисних механізмів приймають у даній групі, а також в цілому, на що і вказує позитивна кореляція з ступенем напруженості захисту ($r=0,36$, при $p<0,01$).

Виявлені кореляційні зв'язки дозволяють стверджувати, що таке використання захисних механізмів офіцерами провокує втечу від складностей без спроб їх розв'язання. Це не сприяє адекватному аналізу і не призводить до конструктивного розв'язання труднощів. Страх бути відчуженими, незрозумілими сприяє униканню офіцерами складних ситуацій.

Копінг-стратегія “уникання” позитивно корелює з “особистісною тривожністю” ($r = 0,34$, при $p<0,01$). Висока тривожність, чутливість сприяють униканню складних ситуацій, а організованість, свідомість, стабільність емоційної сфери, навпроти, чинять перешкоди стратегії “уникання”.

Захисний механізм “регресія”, у свою чергу, також позитивно корелює з “особистісною тривожністю” ($r=0,31$, при $p<0,001$), що є свідченням того, що чим більш людина емоційно стабільна, тим менш у неї виражений захисний механізм регресії і за умови меншої її емоційної стійкості вона частіше використовує регресію.

Виявлений негативний зв'язок між копінг-стратегією “уникання” та інтернальністю у сфері невдач ($r=- 0,31$, при $p<0,05$), виробничих відносин ($r=-0,30$, при $p<0,01$) свідчить про те, що, втікаючи від складних життєвих ситуацій, офіцери схильні приписувати відповідальність за їх розв'язання зовнішнім обставинам, іншим людям (керівництву, суб'єктам оподаткування) або вважають їх результатом невезіння.

Висновок. Проведений кореляційний аналіз копінгу, механізмів психологічного захисту та особистісних особливостей курсантів та офіцерів податкової міліції дозволяє резюмувати, що рівень розвитку поведінкових копінг-ресурсів у процесі розв'язанні проблемних і стресових ситуацій визначає як вибір, так і інтенсивність використання базисних копінг-стратегій майбутніми та нині діючими фахівцями податкової служби.

У результаті кореляційного аналізу був простежений взаємозв'язок між копінг-стратегією розв'язання проблем і інтернальною спрямованістю особистості у сфері досягнень, невдач, загальною інтернальністю, а також між показниками копінг-стратегії пошуку соціальної підтримки і комунікативно-особистісними копінг-ресурсами. Чим вищий рівень емпатії і афіліації, тим вищими є

показники копінг-стратегії пошуку соціальної підтримки. Копінг-стратегія уникання корелює з підвищеною сенситивністю до відчуження, високим рівнем тривожності, недостатньо розвинутою афіліативною потребою, екстернальним локусом контролю у сфері невдач. Ця стратегія у всіх групах мала значущі кореляції з окремими видами захисних механізмів, а також зі ступенем напруженості всіх захисних механізмів в цілому. Емоційно більш стабільні представники обстежуваних контингентів як захисний механізм використовують “інтелектуалізацію”, а у процесі подолання стресової ситуації докладають зусилля для її розв’язання.

Результати кореляційного аналізу засвідчили, що низький рівень тривожності, інтернальний локус контролю у галузі досягнень, невдач, виробничих відносин та загальної інтернальності, використання захисного механізму “інтелектуалізація” сприяють активним проблемно-фокусованим зусиллям по зміні ситуації і дозволяють продуктивно шукати вихід з ситуації, що склалася. Підвищена сенситивність до відчуження, високий рівень тривожності, недостатньо розвинена афіліативна потреба, екстернальний локус контролю у курсантів та офіцерів-податківців провокують використання копінг-стратегії уникання. Високий розвиток емпатійно-афіліативної тенденції обумовлює використання ними копінг-стратегії пошуку соціальної підтримки.

Список використаних джерел

1. Михайлов А. Особенности психологической защиты в норме и при соматических заболеваниях / А.Михайлов, В.Ротенберг// Вопросы психологии. – 1990. – №5. – С.106-111.
2. Haan N.A. Coping and defending: Processes of self-environment organization.. New York: Academic Press, 1977.
3. Lazarus R.S. Psychological stress and coping in adaptation and illness // Intern. J. Psy-chiat. Med. 1974. N 5. P.321-333
4. Plutchik R., Kellerman H. and Conte H.R. A structural theory of ego defense and emotions //In C.E.Izard, Emotions in personality and psychopathology N.Y. Plenum, 1979. P.229-257
5. Thomae H. Das Individuum und seine Welt.Gottingen, 1968.

The article is dedicated to the study of correlational links between the psychological defense mechanisms and coping strategies among the cadets and officers of tax service of Ukraine.

Key words: psychological defense mechanisms, coping strategies.

Отримано: 7.09.2010